RAQAMLI O‘QISH TOPSHIRIQLARIDA MANTIQIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRUVCHI BAHOLASH METODIKASI

Baxodirova Mohinur Azamat qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya. Maqolada “Fikr izquvarlari” platformasidagi o‘qish topshiriqlari asosida mantiqiy fikrlashni shakllantiruvchi baholash yondashuvi ishlab chiqiladi. Javobning to‘g‘riligi, dalilning mosligi, mustaqil bajarish sharoiti va ochiq izohning sifati alohida tahlil birliklari sifatida ajratiladi. Raqamli ballni o‘quvchining umumiy fikrlash darajasi bilan tenglashtirishdagi cheklovlar ko‘rsatiladi. Ochiq javob uchun to‘rt mezonli ishchi rubrika, xatoga mos teskari aloqa va yangi matnga ko‘chirishni tekshirish tartibi taklif etiladi. Metodika tanish topshiriqni takrorlashdagi yutuq bilan mustaqil o‘zlashtirishni farqlashga qaratilgan. Rubrikaning qo‘llanishi oldidan baholovchilar talqinini muvofiqlashtirish va topshiriqlarni kichik sinovdan o‘tkazish zarurligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: shakllantiruvchi baholash, mantiqiy fikrlash, o‘qish savodxonligi, rubrika, teskari aloqa, mustaqillik, metakognitsiya, raqamli topshiriq.

Kirish

Raqamli o‘qish topshirig‘i tugagach, ekranda ko‘rsatilgan ball o‘qituvchiga tezkor axborot beradi. Ammo bir xil ballga turli yo‘llar bilan erishish mumkin: bola mustaqil ishlagan, qo‘shimcha yo‘riq olgan yoki tayyor yechimni ko‘rib qayta bajargan bo‘lishi mumkin. Ushbu holatlar farqlanmasa, natija o‘quvchining qaysi ko‘nikmasi shakllanganini aniq ko‘rsatmaydi.

Baholashning o‘qitish bilan bog‘lanishi natijani qayd etishdan keyingi qarorda namoyon bo‘ladi. O‘quvchi dalilni topa olmagan bo‘lsa, keyingi yordam dalil izlashga yo‘naltiriladi. Dalilni topib, uning xulosaga aloqasini tushuntira olmasa, boshqacha yo‘riq talab etiladi. Demak, baholash vositasi xatoni aniqlash bilan birga, qaysi o‘quv harakatiga qaytish kerakligini ham ko‘rsatishi lozim.

Maqolaning maqsadi “Fikr izquvarlari” platformasi doirasida mantiqiy fikrlashga oid natijalarni mazmunan talqin qilish va ulardan keyingi darsni rejalashtirishda foydalanish tartibini ishlab chiqishdir. Asosiy savol quyidagicha: raqamli tanlov, ochiq izoh va yordam sharoiti qanday birlashtirilsa, baholash o‘quvchining o‘rganishiga xizmat qiladi?

Nazariy asoslar va tadqiqot usuli

Black va Wiliam shakllantiruvchi baholashni o‘qitish hamda o‘rganishni o‘zgartirish uchun foydalaniladigan axborot bilan bog‘laydilar [1]. Bu yondashuvdan kelib chiqib, maqolada ball yakuniy hukm emas, keyingi pedagogik qarorning bir

manbasi sifatida talqin qilinadi. O‘quvchining javobi qanday yordam zarurligini ko‘rsatganida baholash o‘qitish jarayonining bir qismiga aylanadi.

EEFning metakognitsiya bo‘yicha qo‘llanmasida rejalashtirish, kuzatish va baholash strategiyalarini muayyan fan mazmuniga singdirib o‘rgatish tavsiya etiladi [2]. O‘qish darsida bu tavsiya savolni anglash, xulosaga mos dalilni tekshirish va fikrni saqlash yoki o‘zgartirish sababini aytish orqali tatbiq etiladi. Refleksiya bajarilgan amalning vazifasini ochishi kerak.

Tadqiqot nazariy-metodik modellashtirishga asoslanadi. Platformadagi javob va dalil bosqichlari, izohli tekshirish hamda ochiq yozuv maydoni baholash nuqtayi nazaridan tahlil qilindi [3]. PIRLS konseptual doirasi o‘qib tushunishning turli jarayonlarini farqlash uchun tayanch sifatida olindi [4]. Taklif qilinayotgan rubrika mustaqil ishchi vositadir; uning ishonchliligi va amaliy mosligi empirik tekshiruvni talab qiladi.

Natijani tarkibiy qismlarga ajratish

“Fikr izquvarlari”dagi mashqda o‘quvchi avval javobni, keyin unga mos asosni tanlaydi. Bitta topshiriqda javob va dalil uchun bittadan ball ajratilganda 0–2 ball hosil bo‘ladi [3]. Ushbu yig‘indi ikki tanlovning natijasini ifodalaydi. U bolaning mustaqil tushuntirishini, muqobil izohga munosabatini yoki boshqa matndagi faoliyatini to‘liq qamrab olmaydi.

Shuning uchun natijani kamida to‘rtta yo‘nalishda ko‘rish taklif etiladi: javobning mosligi, dalilning mosligi, javob qanday yordam bilan olingani va ochiq izohning mazmuni. Bu yo‘nalishlar bir-biriga bog‘liq, lekin bir xil ma’lumot bermaydi. Masalan, to‘g‘ri javob bilan nomos dalilning birga kelishi bolaga tegishli gapni ajratishda yordam kerakligini ko‘rsatishi mumkin; sababni aniqlash uchun qisqa suhbat zarur.

Mustaqillik topshiriqning bajarilish sharoiti sifatida qayd etiladi. Dastlabki yordamsiz bajarish, tayanchdan keyingi bajarish va yechimni ko‘rgandan keyingi takrorlash alohida belgilanadi. Bu belgilar bolalarni doimiy guruhlarga ajratish uchun qo‘llanmaydi. Bir o‘quvchi bir matnda mustaqil, boshqa murakkabroq matnda esa yordam bilan ishlashi mumkin.

Ochiq javobni baholash uchun ishchi rubrika

Tanlash topshirig‘idan keyin “Qaysi gap javobingni asoslaydi va nima uchun?” degan ochiq savol beriladi. Zarur vaziyatda “Boshqa izoh mumkinmi?” yoki “Yana qaysi ma’lumot kerak?” savoli qo‘shiladi. O‘quvchining javobi dalilning mosligi, aloqani tushuntirish, xulosa chegarasi va fikrni tekshirish jihatidan ko‘rib chiqiladi. To‘liq topshiriq barcha mezonlarni namoyon etish imkonini berishi lozim.

1-jadval. Ochiq javob uchun taklif etiladigan rubrika

Mezon	0 va 1 ball	2 va 3 ball
Dalilning mosligi	0: dalil yo‘q yoki aloqasiz. 1: tegishli joy noaniq tilga olingan	2: mos dalil aniq. 3: zarur dalillar tanlangan va ortiqcha ma’lumot ajratilgan
Aloqani tushuntirish	0: aloqa yo‘q. 1: javob va dalil takrorlangan, izoh to‘liq emas	2: dalil xulosani qanday qo‘llashi ochilgan. 3: muqobil izoh bilan qiyoslangan
Xulosa chegarasi	0: matnga zid. 1: qisman mos, lekin ortiqcha umumlashtirilgan	2: xulosa dalil doirasida. 3: yetarli va yetishmayotgan axborot farqlangan
Tekshirish va qayta ko‘rish	0: tekshirish bajarilmagan. 1: eslatish bilan qaytilgan, sabab noaniq	2: fikrni saqlash yoki o‘zgartirish izohlangan. 3: mustaqil tekshirib, xato manbasi ochilgan

Rubrikadagi ballar tavsifiy kuzatuvni tartibga soladi. Barcha to‘rtta mezon o‘lchanganida yig‘indi 0–12 oralig‘ida bo‘lishi mumkin. Biroq ushbu yig‘indidan avtomatik “past”, “o‘rta” yoki “yuqori” darajalar yasalmaydi. Chegaralar alohida asoslanishi kerak. Topshiriqda tekshirilmagan jihat 0 ball emas, “baholanmadi” deb qayd etiladi; bunday vaziyatda to‘liq yig‘indi bilan qiyoslash bajarilmaydi.

Birinchi sinf o‘quvchisi dalilni ko‘rsatib, bir jumlada izohlashi mumkin. Uchinchi va to‘rtinchi sinfda bir necha epizodni bog‘lash yoki ma’lumotning yetarliligini tushuntirish talab qilinadi. Imlo, yozuv tezligi va klaviaturada ishlash malakasi ushbu rubrikaning mustaqil mezonlari emas. Aks holda o‘qib tushunish o‘rniga boshqa qiyinchilik bahoga aralashib ketadi.

Bahodan keyingi pedagogik qaror

“Bir hovuch urug‘” hikoyasida o‘quvchi belgi kuzatiladigan joyni topishga yordam berganini aytishi mumkin. Agar u dalil sifatida Hasanning xursand bo‘lganini keltirsa, o‘qituvchi “Bu gap belgi nima uchun kerakligini ko‘rsatadimi?” deb so‘raydi. Keyin belgi yoniga qaytish epizodiga yo‘naltiradi. Ushbu yordam xulosani yodlatishga emas, dalilning mosligini tekshirishga xizmat qiladi.

Agar o‘quvchi tegishli epizodni topib, aloqani tushuntira olmasa, boshqa yordam beriladi: “Hasan belgi yoniga qaytdi. Bu uning oldin belgi qo‘ygan maqsadi haqida nimani bildiradi?” Savol mavjud ma’lumotlarni bog‘lashni talab qiladi. Keyingi topshiriqda ayni bog‘lanish kamroq yordam bilan bajarilib, o‘zgarish qayd etiladi.

Teskari aloqa qisqa va bajariladigan bo‘lishi kerak. “Diqqatliroq bo‘l” umumiy ko‘rsatmasi qaysi amalni bajarishni ochmaydi. “Javobingga mos gapni topding, endi bu gap sababni qanday ko‘rsatishini ayt” yo‘riqi esa keyingi harakatni belgilaydi. O‘quvchi yo‘riqdan foydalanib javobini qayta ishlamasa, teskari aloqa faqat xabar holida qoladi. Shu sababli darsda tuzatish uchun ham vaqt ajratiladi.

Refleksiyada “Dars yoqdimi?” bilan birga “Qaysi savol seni matnga qaytardi?” yoki “Fikringni nega saqlab qolding?” savollari qo‘llanadi. O‘quvchi fikrini o‘zgartirmaganining o‘zi salbiy natija emas. Agar u qayta o‘qib, dalil dastlabki fikrini tasdiqlashini tushuntirsa, tekshirish harakati bajarilgan hisoblanadi.

Ma’lumotlarni qayd etish va talqin qilish

Kuzatuvda o‘quvchi kodi, matn nomi, topshiriq versiyasi, urinish tartibi, javob va dalil natijasi, yordam shakli hamda qisqa izoh qayd etilishi tavsiya etiladi. Boshlang‘ich va yakuniy taqqoslashda bir xil turdagi urinish tanlanadi. Dastlabki natijani keyingi eng yaxshi natija bilan qiyoslash takrorlash imkoniyatini o‘zlashtirishdagi o‘sish bilan aralashtirishi mumkin.

Platformaning erkin mashq rejimida ayrim yozuvlar shu brauzerda saqlanadi [3]. Bunday yozuvni o‘qituvchi hisobotida avtomatik mavjud deb qabul qilish mumkin emas. Qaydlarning qayerda saqlanishi va qaysi faoliyatga tegishli ekani oldindan tekshiriladi. Internet uzilishi, qatnashmaslik yoki tugallanmagan topshiriq noto‘g‘ri javobdan alohida belgilanadi.

Baholash vositasini ishlatishdan oldin ikki baholovchi bir nechta bir xil namunaviy javobni mustaqil baholashi va farqli talqinlarni muhokama qilishi maqsadga muvofiq. Masalan, “dalil noaniq” bilan “aloqa ochilmagan” holatlari chalkashsa, rubrikadagi tavsiflar aniqlashtiriladi. Bu ish rubrikaning ishonchliligi tasdiqlanganini anglatmaydi, biroq keyingi sinov uchun bir xil talqinni shakllantirishga yordam beradi.

Tanish matndagi yaxshilanishni kengroq o‘zlashtirishdan farqlash uchun o‘quvchi ilgari bajarmagan matn ham beriladi. Uning janri, uzunligi, lug‘ati va talab qilinadigan fikrlash amali oldingi vazifaga qiyoslanadigan bo‘lishi kerak. Guruhlar taqqoslansa, boshlang‘ich tayyorgarlik, dars vaqti va yordam tartibi ham hisobga olinadi. Faqat yakuniy ballning yuqoriligi platforma o‘sishning yagona sababi bo‘lganini ko‘rsatmaydi.

Xulosa

Raqamli o‘qish topshiriqlarida shakllantiruvchi baholash javob, dalil, bajarish sharoiti va ochiq izohni birgalikda tahlil qilishga tayanadi. Taklif etilgan rubrika o‘qituvchiga fikrlashning qaysi jihati namoyon bo‘lganini tavsiflash va keyingi yordamni tanlash uchun xizmat qiladi. Uning asosiy natijasi o‘quvchiga yorliq qo‘yish emas, aniq o‘quv harakatini yaxshilashga yo‘naltirilgan qarordir.

Metodikani qo‘llashda dastlabki mustaqil javobni saqlash, yordamni alohida qayd etish, teskari aloqadan keyin qayta ishlash imkonini berish va yangi matndagi faoliyatni kuzatish tavsiya etiladi. Rubrikaning amaliy mosligi hamda platforma asosidagi ta’limning natijadorligi tegishli empirik tadqiqot orqali tekshirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Black P., Wiliam D. Assessment and Classroom Learning. Assessment in Education: Principles, Policy & Practice. 1998. Vol. 5, No. 1. P. 7–74. https://doi.org/10.1080/0969595980050102
2. Education Endowment Foundation. Metacognition and Self-Regulated Learning. Second Edition. 2025. https://educationendowmentfoundation.org.uk/education-evidence/guidance-reports/metacognition
3. Fikr izquvarlari. O‘qish mashqlari va “Dalillar daftarim” bo‘limi. https://fikr-izquvarlari.onrender.com/ Murojaat sanasi: 14.10.2026.
4. Mullis I. V. S., Martin M. O. (eds.). PIRLS 2021 Assessment Frameworks. Boston College; IEA, 2019. https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED606056.pdf